

Omnia Sunt Communia? Alles in Common(s)?

Pieter Verdegem

Omnia Sunt Communia. On the Commons and the Transformation to Postcapitalism is het nieuwe boek van Massimo De Angelis, activist en professor aan de University of East London. Het denken van De Angelis situeert zich in de radicale politieke economie en hij heeft zijn levenswerk gemaakt van zijn onderzoek naar en werk in verband met de commons. Zo is De Angelis oprichter en hoofdredacteur van het online tijdschrift The Commoner (A Journal for Other Values, <http://www.commoner.org.uk/>), en is hij tegelijkertijd ook actief in diverse commonsprojecten.

Waar De Angelis in zijn eerdere boek *The Beginning of History. Value Struggles and Global Capital* (2007) een analyse maakt van antikapitalistische theorie en alternatieven en waarin hij concepten bespreekt zoals de *commons*, autonomie en sociale reproductie, gaat hij in *Omnia Sunt Communia* (2017) een stap verder om na te gaan in hoeverre de *commons* effectief de drijvende kracht kunnen zijn achter de transformatie naar postkapitalisme.

Met andere woorden, het recente boek onderzoekt hoe de *commons* niet alleen als ‘common goederen’ maar ook als ‘commons systemen’ een totale sociale en ecologische verandering kunnen bewerkstelligen. De verwachtingen over het boek zijn hoog: op de achterflap lezen we dat De Angelis met dit boek doet voor de *commons* wat Marx met *Das Kapital* deed voor (de analyse van) het kapitalisme.

Letterlijk betekent ‘Omnia Sunt Communia’: alles wordt collectief beheerd en herverdeling moet gebeuren volgens de noden van ieder.

‘Omnia Sunt Communia’ is een Latijnse spreuk die oorspronkelijk uit de Bijbel komt, verwijzend naar praktijken uit het in verval rakende Romeinse rijk. Tegelijkertijd is het ook de slogan van een massale boerenopstand in Midden-Europa, begonnen in 1524 en geleid door de Duitse rebellenleider Thomas Müntzer. En nu is het dus ook de titel van het boek van Massimo De Angelis. De drie woorden betekenen een pleidooi voor het nadenken over een andere samenleving, een samenleving waarin zaken zoals omsluiting, slavernij, conflict en oorlog niet langer de middelen van productie en reproductie zijn. Letterlijk betekent ‘Omnia Sunt Communia’: alles wordt collectief beheerd en herverdeling moet gebeuren volgens de noden van ieder (vandaar dat de ideeën van Müntzer en zijn kameraden verwijzen naar een soort vroeg communisme).

Commons als systemen

De Angelis heeft eenzelfde visie op revolutie als Marx, in de zin dat sociale revoluties (i.e. de ontwikkeling van alternatieve productiewijzen) de materiële voorwaarde zijn voor elke politieke revolutie. Maar radicale verandering is enkel mogelijk als mensen samenwerken om daadwerkelijk alternatieven vorm te geven die de logica van het kapitalisme uitdagen. En De Angelis ziet in de *commons* het potentieel voor dergelijke

alternatieven. Wat zijn 'commons' dan? De Angelis definieert *commons* als een collectief van mensen (een gemeenschap) die zowel middelen, hun eigen relaties en (re)productieprocessen delen en beheren op een horizontale manier, in common. De activiteit zelf wordt dan 'commoning' genoemd. In zijn boek argumenteert De Angelis dat *commons* sociale systemen zijn die een zekere macht hebben, vooral als ze zichzelf verder ontwikkelen en uitbreiden tot de creatie van een grotere sfeer van 'commons-ecologieën', waardoor ze een betekenisvol alternatief kunnen vormen voor kapitalistische processen en neoliberal beleid.

In het eerste deel van het boek worden centrale begrippen geïntroduceerd. Dit gaat onder meer over de vraag waarin 'common goederen' verschillen van 'commons systemen'. De eerste categorie heeft een dubbel karakter omdat het zowel gaat over goederen die sociale objecten met een zekere waarde zijn, welke toelaten om bepaalde noden en behoeften te bevredigen (vandaar: gebruikswaarde). Daarnaast verwijst 'common' als adjectief naar het feit dat die gebruikswaarde ten goede komt aan het collectief. Er bestaan verschillende manieren waarop *commons* gecategoriseerd kunnen worden. Verder bouwend op het werk van Elinor Ostrom kunnen *commons* onderscheiden worden op basis van de mate waarin goederen inwisselbaar zijn (dit is bijvoorbeeld makkelijk bij publieke goederen [lage rivaliteit] en moeilijk bij private goederen [hoge rivaliteit]) of aan de hand van of het moeilijk of makkelijk is om hen uit te sluiten voor mogelijke begunstigden (voor *common pool*-middelen zoals bossen of irrigatiesystemen is dat moeilijk, terwijl het voor goederen/diensten waarvoor een vergoeding moet worden betaald, zoals bijvoorbeeld kabeltelevisie of theater, minder moeilijk is).

Commons zijn meer dan zomaar gedeelde middelen. Volgens De Angelis zijn het sociale systemen waarbinnen middelen collectief beheerd worden door een gemeenschap met als doel de duurzaamheid van deze middelen en de reproductie van de gemeenschap te garanderen.

Wat moeten we dan verstaan onder 'commons systemen'? Commons zijn meer dan zomaar gedeelde middelen. Volgens De Angelis zijn het sociale systemen waarbinnen middelen collectief beheerd worden door een gemeenschap met als doel de duurzaamheid van deze middelen en de reproductie van de gemeenschap te garanderen. Daarnaast zijn die sociale systemen de context waarbinnen men aan 'commoning' doet, wat inhoudt dat die aspecten die 'in common' gedaan worden effectief overeenstemmen met de aspiraties, noden, verlangens van de 'commoners'. Met andere woorden, door de *commons* creëren de leden van deze gemeenschappen veerkracht en zelforganisatie, en kunnen zij van beneden uitgroeien tot allesomvattende systemen.

Het potentieel van de *commons* als allesomvattende systemen ligt vooral in het alternatief dat zij kunnen bieden voor de negatieve uitwassen van kapitaal en markt, en voor het falen van overheden om noodzakelijke correcties aan te brengen. Commons maken immers gebruik van *commonwealth* (materiële en niet-materiële 'dingen' die hen ter beschikking staan), wat gelinkt is aan de reproductie van mens en aarde. Deze reproductie is cruciaal voor het vergroten van de *empowerment* van commoners ten aanzien van kapitaal, en draagt bij tot het minder afhankelijk zijn van kapitaalmarkten en een tegengewicht te bieden ten aanzien van de vernietigende effecten van kapitaal op de ecologie en de productie van sociale onrechtvaardigheid. Commons zorgen inderdaad

voor een herwonnen autonomie met betrekking tot kapitaal, en op die manier bieden zij ook ondersteuning voor sociale bewegingen die zich inzetten voor het algemeen belang.

Van Elinor Ostrom tot Karl Marx

Het tweede deel van het boek legt de theoretische basis van het denkwerk over hoe de *commons* kunnen bijdragen tot de totstandkoming van een postkapitalistisch systeem. De Angelis analyseert daarbij het werk van Elinor Ostrom en bediscussieert onder meer de acht principes die zij vooropstelt over hoe de *commons* best ontwikkeld en beheerd kunnen worden. Interessant is zijn bespreking van hoe Ostrom en volgelingen een andere visie hebben op het falen van de duurzaamheid en reproductie van de *commons*, in vergelijking met Marxistische en andere radicale denkstromingen. Waarbij de eerste groep voornamelijk verwijst naar een falen van de zogenaamde (acht) designprincipes (de oorzaak voor mislukking moet dus vooral binnen de *commons* zelf gezocht worden), zoeken vertegenwoordigers van de tweede groep voornamelijk een uitleg in machtsdynamieken en de bredere klasse-context (het falen van de *commons* kan vooral verklaard worden door de invloed van externe sociale, kapitalistische, krachten). Wat betreft dit laatste verwijzen de Marxisten en radicalen naar dynamieken van omsluiting (wat *common is*, wordt — al dan niet op een gewelddadige manier — ondergeschikt gemaakt aan de macht van kapitaal, wat uiteindelijk de *commons* zal vernietigen) of coöptatie (het inzetten van de *commons* om te werken voor kapitaal in plaats van voor de reproductie van de *commons*).

Verder in dit deel wordt hier dieper op ingegaan, met name aan de hand van een door-gedreven vergelijking tussen *commons* en kapitaalsystemen. De Angelis legt eerst uit hoe kapitaalopbouw (accumulatie) gebeurt in de kapitalistische sfeer: $M - C \dots P \dots C' - M'$. De kapitalist besteedt geld M om koopwaar C (zowel arbeidskracht als productiemiddelen) aan te schaffen, zodat de arbeid in het productieproces P resulteert in een nieuwe koopwaar C' , welke vervolgens opnieuw op de markt verkocht kan worden (M') en waarbij winst p wordt gemaakt ten opzichte van het initieel geïnvesteerde kapitaal. Waar De Angelis met nieuwe inzichten komt, is de conceptualisering van het *commons circuit* (kringloop), ten opzichte van deze van kapitaal. Hij legt dit uit aan de hand van de volgende formule: $[CW(NC + C) + A] Cs \dots cm \dots Cs [CW(NC + C) + A]$. De bestanddelen van de *commons* (Cs) bestaan uit *commonwealth* (CW , bijvoorbeeld het land of de kennis die gedeeld wordt binnen de *commons*) en de geassocieerde gemeenschap of associatie (A). Deze gemeenschap bestaat uit elementen, mensen die deel uitmaken van de *commons*, en relaties (regels, normen en instituten). De bestanddelen vormen en worden dus gevormd door hun onderlinge relaties. *Commonwealth* bestaat in twee types: zowel onder de vorm van niet-koopwaar (NC) als koopwaar (C), waarbij dit laatste verkregen moet worden via de markt. De *commons* aan het begin en einde van het proces illustreren de *commons* als eenheid tussen de geassocieerde gemeenschap A en de *commonwealth* CW . Het in stand houden van de *commons* (*commoning*, cm , in het midden van de formule) gebeurt dan doordat *commons* de markteconomie betreden als koper (linkerhelft van de formule) of als verkoper (rechterhelft van de formule). Wat we moeten onthouden van deze bespreking is het inzicht dat de *commons*kringloop wordt ge(re)produceerd doorheen verschillende waarden en praktijken die een alternatief vormen tegenover deze van de kringloop van het kapitaal; de waarden en praktijken kennen hun oorsprong in wederzijdse ondersteuning, liefde en verbondenheid. De

*commons*kringloop produceert en reproduceert de *commons*, en niet zijn/haar gecorrumpeerde versie (precies omdat ze erop gericht is om de *commons* in stand te houden, eerder dan winst te maken). Dit laatste is waarin de *commons* verschillen ten opzichte van het kapitaalsysteem. Kapitaalaccumulatie is voortdurend en cyclisch waarbij een deel van de winst opnieuw geïnvesteerd wordt om meer winst te maken, enzovoort. De *commons* daarentegen zijn enkel gericht op de eigen reproductie.

Het mobiliserende potentieel van commoning

Het derde deel van het boek gaat dieper in op wat we moeten verstaan onder ‘commoning’. Dit verwijst naar de (levens)activiteit die erop gericht is om de rijkdom van de *commons* te reproduceren, uit te breiden en om een basis te bieden voor een nieuwe cyclus van *commons* (re)productie. Het is tevens doorheen commoning dat de sociale relaties tussen de commoners, inclusief de regels waarrond het *commonss*ysteem is opgebouwd, worden bepaald en gereproduceerd. Het is duidelijk dat commoning gaat over een sociaal systeem, maar niet zomaar een sociaal systeem. De sociale activiteit moet gesitueerd worden binnen een zekere afbakening qua plaats en tijd, binnen een *commonscircuit* (zie hierboven) met haar eigen hoeveelheid aan beschikbare middelen. Op deze manier wordt zij gekarakteriseerd door de door commoners vastgelegde doelen en gebruiken en bepaalt zij de organisatie van het werk/samenwerking binnen de *commons* (Michel Bauwens is een van de velen die in deze context het concept ‘samenwerking’ — *collaboration* — prefereren boven ‘arbeid’ — *labour* — ook al omwille van de politieke connotatie van dit laatste).

Commoning is echter niet alleen een sociale activiteit; het heeft ook een politieke dimensie. Dit laatste verwijst naar de mogelijkheid van de *commons* om een zekere vorm van autonomie mogelijk te maken. Het doet dit door grenzen af te bakenen, zowel intern als extern. Commoning is dus een alternatieve manier om beslissingen te nemen en te handelen volgens deze beslissingen, zonder daarbij onder druk te staan van bepaalde principes van marktcompetitie of staatsstructuren. Commoning leidt tot vrijheid. Deze vrijheid staat evenwel niet gelijk aan vrijheid in een individualistische (bourgeois) betekenis. Vrijheid komt niet in het gedrang in de *commons*: er bestaat altijd de mogelijkheid om de *commons* te verlaten. Maar de *commons* brengen vrijheid omdat zij de structuur en condities bieden om samen met anderen te bepalen wat je precies wilt doen en hoe je daaraan vorm en betekenis kan geven.

Commoning is een vorm van samenwerking die aanwezig is in vele facetten van ons dagelijks leven (soms zonder dat we het zelf beseffen). Mensen zijn voortdurend betrokken in allerlei activiteiten en handelingen die gebaseerd zijn op solidariteit, wederzijdse hulp en delen. Het is een sociale kracht die een mobiliserend effect heeft. Deze sociale samenwerking verzet zich tegen het dominante paradigma van de moderne samenleving. Binnen deze samenwerking zijn het najagen van winst om de winst, competitiviteit en onteigening niet langer de drijvende krachten. Integendeel, bij commoning gaat het

Commoning is dus een alternatieve manier om beslissingen te nemen en te handelen volgens deze beslissingen, zonder daarbij onder druk te staan van bepaalde principes van marktcompetitie (om winst te genereren) of staatsstructuren.

over totaal verschillende betekenissen en over hoe het levensonderhoud in common bepaald kan worden.

Dan rest de vraag waarom en hoe leden van de *commons* zich hierin engageren. In dit kader is het onderscheid tussen *communal labour* en *reciprocal labour* belangrijk. Het eerste concept verwijst naar het sociale werk/samenwerking welke door een gemeenschap van commoners wordt uitgeoefend om bepaalde common doelstellingen, welke samen worden beslist, te realiseren. Het tweede begrip heeft betrekking op typische circulaire wederkerigheid (onder de vorm van giften of wederzijdse hulp) waarbij subject A iets doet voor B, B voor C en C voor A (het geven van bloed is hier een goed voorbeeld van). Beide vormen van samenwerking zijn verschillend, maar complementair: waarbij het eerste type een gemeenschap van commoners samenhoudt om gemeenschappelijke doelen te realiseren, is het tweede een soort sociaal weefsel (tussen de commoners) wat beroep doet op wederkerigheid.

Commoning is een sociale en politieke activiteit maar maakt ook autonomie mogelijk. Wat is autonomie? Het is het streven van een gemeenschap om de zaken in eigen handen te nemen met betrekking tot bepaalde materiële of culturele aspecten van de eigen reproductie. De Angelis maakt gebruik van inzichten uit zowel systeemtheorie (Luchmann) als biologie om de autonomie van de *commons* te begrijpen. De analyse is bevattelijk omdat hij veelvuldig gebruik maakt van casussen van hoe bijvoorbeeld sociale bewegingen in Griekenland zichzelf organiseren omdat traditionele structuren (de *failed state*) simpelweg niet meer in de mogelijkheid zijn om bepaalde diensten te voorzien. Autonomie betekent niet alleen het verminderen van de afhankelijkheid van markt/kapitaal en de staat, maar ook het creëren van alternatieve systemen die werken volgens eigen waarden en normen (bijvoorbeeld *fair trade*) of die goederen voortbrengen die oude noden op een nieuwe manier bevredigen (bijvoorbeeld door aandacht te hebben voor milieuproblemen of een volwaardige vergoeding voor de producenten te voorzien). Dit brengt ons dan naar het laatste deel van het boek: hoe de *commons* kunnen bijdragen tot sociale verandering.

De commons en sociale verandering

Verandering wordt eerder bewerkstelligd door sociale revolutie dan door politieke revolutie. Met andere woorden, er is nood aan de ontwikkeling van alternatieve productiewijzen. Volgens De Angelis zijn er drie drogredenen die vaak aangehaald worden waarom radicale verandering niet mogelijk zou zijn. De eerste drogreden is politiek van aard. De politieke drogreden stelt dat politieke representatie noodzakelijk is om tot verandering te komen. De Angelis is van mening dat dit belangrijk is om het momentum te creëren voor verandering, maar dat politieke herschikking zelf niet leidt tot het veranderen van sociale systemen, maar (in sommige gevallen) die verandering eerder gaat verstoren. Een tweede drogreden heeft te maken met het model: dit verwijst naar de idee dat om een huidig systeem (model) te vervangen, een alternatief systeem (model) klaar moet zijn om diens plaats in te nemen. In dit kader argumenteert De Angelis dat alternatieve systemen niet door hun implementatie verandering brengen. Alternatieven groeien en krijgen zo langzaam vorm door gerelateerde processen van sociale en politieke revolutie. De derde en laatste drogreden heeft te maken met het subject: voor wie of wat is er nood aan verandering? Deze drogreden houdt dus in dat verandering enkel

nodig zou zijn voor een bepaalde groep, alsof het bijvoorbeeld enkel de arbeidersklasse is die zich afzet tegenover kapitaal. Dit moet herbekeken worden want ook de zogenaamde middenklasse kan niet gezien worden als een homogene groep.

De Angelis illustreert de weg naar verandering via de commons door gebruik te maken van talloze voorbeelden van projecten en groepen die zich organiseren om dit te realiseren. Belangrijk hierbij is dat er een soort van multiplicatie-effect bestaat tussen deze initiatieven: door hen samen te brengen en te verbinden kunnen zij sterker worden en bijdragen tot de ontwikkeling van *commons*-ecologieën. Het doel hiervan is om de kritische massa van de *commons* voldoende groot te laten worden, zodat op een bepaald moment een zogenaamd 'tipping point' kan bereikt worden. Dit laatste is moeilijk te voorspellen, ook omwille van tegengestelde krachten (al dan niet gelieerd aan markt/kapitaal en staat), maar het feit dat er voldoende kritische massa is en een overslagpunt mogelijk wordt, houdt de hoop op een sociale revolutie open.

Kunnen de commons daadwerkelijk een alternatief bieden, als tegengewicht ten aanzien van kapitalistische loonarbeid en staatscontrole?

Kunnen de *commons* daadwerkelijk een alternatief bieden, als tegengewicht ten aanzien van kapitalistische loonarbeid en staatscontrole? Een van de moeilijkheden daarbij is uiteraard de verwevenheid tussen markt en staat, waarbij de laatste kapitalistische structuren kan ondersteunen en bottom-upinitiatieven (zoals deze van de *commons*) kan ondergeschikt maken. De Angelis is er echter van overtuigd dat er twee goede redenen zijn waarom de ontwikkeling van de *commons* geen zinloze strategie is: ten eerste, is er het feit dat de ontwikkeling van de *commons* vaak een noodzakelijke strategie is om crisissen het hoofd te bieden en op die manier bepaalde waarden en praktijken na te streven die simpelweg genegeerd worden door het kapitaal. Ten tweede, de manier waarop de ontwikkeling van de *commons* gebeurt, is niet alleen noodzakelijk, het is ook onlosmakelijk verbonden met hoe *commons* groeien en transformeren ten opzichte van kapitaal precies omdat dit laatste in zijn ongelimiteerde drijfveer voor accumulatie een insluitende kracht wordt: om daaraan het hoofd te bieden kunnen de *commons* zelf een politieke kracht worden.

Het laatste hoofdstuk gaat over de route naar postkapitalisme. Een essentieel element daarbij is emancipatie. Emancipatie is verbonden met het zichzelf bevrijden, en het inzetten op autonomie (zie hierboven). Volgens De Angelis staat het praten over emancipatie ten opzichte van kapitaal en staat of de effecten ervan (armoede, stress, klimaatverandering, ongezonde voeding, consumentisme, egocentrisme) gelijk aan het praten over een collectief proces, wat een context creëert waarbinnen individuen zichzelf emanciperen. De *commons* kunnen deze context bieden, hoewel zij vaak gevestigd zijn in een ruimere omgeving die niet emancipatorisch is. Daarom moeten de *commons* een nieuwe omgeving creëren welke toelaat om de sociale relaties met kapitaal/markt en staat te herdenken. Dit gebeurt in golven en via sociale bewegingen, die nieuwe energie brengen binnen de *commons*. Sociale bewegingen zijn cruciaal in hoe kapitaal en staat enerzijds en de *commons* anderzijds zich tot elkaar verhouden. Hoewel het niet sociale bewegingen zelf zijn die de werkelijkheid creëren, zijn zij wel in de mogelijkheid om de grenzen te bepalen van wat al dan niet mogelijk is.

Conclusie

Omnia Sunt Communia is niet alleen een aanrader maar ook een *must read* voor iedereen die geïnteresseerd is in de *commons* en hoe we de *commons*beweging kunnen ondersteunen om daadwerkelijk een alternatief te bieden. Massimo De Angelis slaagt er met dit boek in om theorie en praktijk te verenigen. Precies door gebruik te maken van talloze voorbeelden en te rapporteren over vaak persoonlijke ervaringen in *commons*initiatieven en -projecten, stelt hij de lezer in staat om het perspectief te zien dat de *commons* kunnen bieden.

Bio

Pieter Verdegem, PhD, is Senior Lecturer aan de Westminster School of Media, Arts and Design, University of Westminster in Londen, UK. Hij doceert over mediatheorie en doet onderzoek naar de maatschappelijke impact van digitale media en technologie. Voordien was hij verbonden aan de Universiteit Gent (België) en Uppsala University (Zweden).

Literatuurlijst

- De Angelis, M. (2007). *The Beginning of History. Value Struggles and Global Capital*. London: Pluto Press.
- De Angelis, M. (2017). *Omnia Sunt Communia. On the Commons and the Transformation to Postcapitalism*. London: Zed Books.